

reflect new scientific evidence relating to tangible media phenomena of consciousness.

Consciousness, subject, freedom, self-identity, philosophy of mind.

УДК 141:323.1"19"(477)(091)

ПОЛІТИЧНИЙ СВІТОГЛЯД С. БАНДЕРИ В КОНТЕКСТІ ТОТАЛІТАРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ХХ ст.

С. В. Сторожук, доктор філософських наук

Обґрунтовано необхідність реабілітації духовної спадщини представників українського національного руху загалом та С. Бандери зокрема. Окреслено витoki та зміст таких тоталітарних ідеологій, як фашизм і нацизм; доведено докорінну відмінність світоглядних засад духовної спадщини С. Бандери й тоталітарних ідеологій ХХ ст. Показано ідейну спорідненість С. Бандери із започаткованим Й. Гердером «ліберальним націоналізмом».

Символ, нація, держава, тоталітаризм, революція, імперіалізм, націоналізм.

«Національне торнадо», що про пронеслося над Україною на зламі 2013–2014 рр. поставило перед українським суспільством ряд важливих економічних, політичних, міліарних та територіальних проблем. Усі вони, більшою чи меншою мірою, зумовлені суперечністю суспільно-політичного світогляду українського народу. Українська історія, а точніше її інтерпретація, змінювалася в межах панівних державних утворень, яких тільки у ХХ ст. налічувалося близько десяти. Усе це призвело до того, що різні частини українського суспільства характеризуються не тільки відмінними ментальними характеристиками, баченням подальшого геополітичного розвитку України, але й відмінними цінностями та символікою. Звичайно, у даному випадку йдеться не про затверджені конституцією державні символи, а про ті, що сформувалися під впливом різних соціокультурних та політичних подій у різних регіонах України.

Серед сформованих суспільною свідомістю символів провідне значення належить людям, які, сформувавши консолідуючі українське суспільство ідеї, самі стали тими символами, що

сприяють національній консолідації. Провідне значення в цьому контексті, безперечно, належить міфологізації Т. Шевченка, який став тією легендарною постаттю української історії, яка об'єднує все суспільство. Консолідується українці й культивуючи діяльність князя Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Б. Хмельницького чи М. Грушевського. Є в українській історії постаті, які, на наш погляд, відіграли не меншу роль, однак у свідомості народу вони не змогли отримати однозначно високої оцінки. Серед таких постатей варто згадати короля Данила Галицького, П. Конашевича-Сагайдачного, І. Мазепу, С. Петлюру, П. Скоропадського, В. Чорновола та ін. Однак є й такі, яких одна частина українського народу визнає героями, а інша – з відразою називає фашистами. У цьому відношенні, звичайно, варто згадати імена С. Бандери, Р. Шухевича, Є. Коновальця, А. Мельника та ін. Їхні імена, лунаючи в науковому та політичному середовищі, сприймаються вкрай полярно.

Цілком очевидно, що однозначну оцінку їхній політичній діяльності дезінтегроване українське суспільство дасть ще не скоро, адже в суспільній свідомості міцно вкоренилося упереджене ставлення до національного руху загалом та ОУН, зокрема. Не ставимо собі за мету, це зробити й ми, оскільки однією чи навіть кількома науковими роботами виявити дійсне значення життя цілого політичного та мілітарного руху неможливо. Саме тому, реагуючи на злобу дня, ми акцентуємо лише на деяких аспектах політичного світогляду С. Бандери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що іменем С. Бандери велика кількість російського та українського російськомовного населення називає нині українських громадян, усе ж варто визнати, що для переважної частини українського населення маловідомими залишаються ідеали та цінності цього політичного діяча. Навіть у свідомості української інтелігенції С. Бандера залишається відомим незнайомцем. Його оцінка значною мірою зумовлена світоглядним спадком радянської історичної науки. Як наслідок, на сьогодні ми практично не маємо наукових праць, присвячених дослідженню його політичної діяльності чи світогляду. Окремі аспекти життя та діяльності С. Бандери висвітлювали Г. Гордасевич, О. Горун, Ю. Киричук, І. Лосєв, В. Марченко, І. Набитович, П. Полтава, М. Савчин, Я. Сватко, В. Скуба та ін. Частіше зустрічаються праці присвячені діяльності ОУН. Серед них варто згадати наукові розвідки В. Дзьобака, Г. Касьянова, З. Книша, А. Козлова, І. Патріляка та ін. Праці згаданих дослідників та публіцистів розкривають ряд аспектів світогляду українського національного руху, окремі сторінки життя, політичної та мілітарної діяльності С. Бандери. Однак, на наш погляд,

їх можна назвати всього лише окремим фрагментом вивчення неоднозначної спадщини цього політичного діяча.

Мета дослідження – аналіз політичного світогляду С. Бандери та виявлення його зв'язку з ідеологіями тоталітарного диктаторського типу, зокрема фашизмом.

Виклад основного матеріалу. В українську історію С. Бандера увійшов як політичний діяч та лідер повстанського руху, що провадив свою діяльність в умовах війни між двома тоталітарними системами, що дало підстави переможцям надовго таврувати не тільки ОУН, але й весь український національний рух у фашизм. Цілком очевидно, що відразу, яка сформувалася до фашизму після Другої світової війни, стосувалася й усього політичного проводу українського націоналізму, в тому числі й С. Бандери. Загалом, не сперечаючись із цією точкою зору, на наш погляд, все ж видається досить дивним той факт, що на Нюрнберзькому процесі жодного представника ОУН не судили. Чим кращі «українські фашисти»? Чи, можливо, це не фашисти, а затавровані радянською ідеологією українські патріоти, що прагнули відродити власну державу?

Однозначну відповідь на це питання отримаємо лише тоді, коли зрозуміємо, що таке фашизм і кого можна називати фашистами. Адже «послідовники Гітлера ніколи не називали себе фашистами. Фашистами називали себе в Італії прибічники Муссоліні» [3]. Саме ж слово «фашизм» походить від латинського слова «fascio». У давньому Римі цим терміном позначали зв'язку прутів із сокиркою посередині. Її носили ліктори (різновид представників виконавчої влади), які мали охоронну та (згодом) парадну функції, як символ Державної влади. У ХХ ст. цей стародавній символ став емблемою фашизму, а словом «Fascio» Б. Муссоліні назвав Італійські бойові дружини [3]. «Я назвав цю організацію: Італійські бойові дружини («fascio»). У цьому жорсткому, металевому слові уособлена вся програма фашизму, як я його уявляв, як я його хотів, як я його створив» [3]. Тобто, спираючись на символізм давньоримської традиції, «фасція» («fascio») символізує вищу могутність держави та своєрідні імперіалістичні настрої держави.

Варто підкреслити, що в межах італійського фашизму було визнано пріоритет держави над особистістю. Причому, в даному випадку, йдеться не стільки про домінування держави, а про виховання принципово нового типу людини – воїна, який з власної волі обирає служіння вищій справі – формуванню нової ієрархічної держави. Загалом, італійський фашизм був своєрідною ідеологією державної нації.

Щодо партії, яку очолив А. Гітлер, то вона називалася націонал-соціалістичною, а в історію увійшла під назвою «нацизму». Незважаючи на те, що нацизм та фашизм часто ототожнюють, усе ж

варто визнати відмінність висхідних положень обох рухів. В основі фашизму лежав культ держави, нацизму – культ нації [6]. Обумовлена специфікою історичного становлення обох держав, відмінність висхідних засновків цих ідеологій повністю нівелювалася у виборі засобів та мети обох рухів. Саме це й призвело до того, що «великий вождь» радянських народів Й. Сталін ототожнив не тільки ці дві ідеології, але й прирівняв до них ті рухи, які ставлять в основу свого світогляду націю та борються за її визволення й розвиток.

Запропоноване Й. Сталіним ототожнення українського націоналізму з нацизмом має сенс лише у випадку, коли йдеться про визначення нації, яку всі представники ОУН, у тому числі й С. Бандера, тлумачили як «найвищий тип органічної людської спільноти, що при найбільшій своїй психологічній та суспільній зрізничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природного положення, спільного пережиття історичної долі та невпинного стремління здійснитися в повноті силової натуги» [8]. Фактично, у даному випадку, мова йде про сформовану органічним шляхом спільноту людей, яка прагне до політичного самовизначення. Органічно сформованою спільнотою нація є й у нацизмі. Разом з тим, ця позірна спорідненість не дає жодних підстав для ототожнення цих двох світоглядів, оскільки для нацизму нація – це раса, або, якщо бути зовсім точним, це «вища» арійська раса, яка стоїть над усіма іншими расовими типами та соціальними групами. Практичну реалізацію цієї ідеї яскраво демонструвала гітлерівська Німеччина. У свою чергу, український націоналізм під «типом органічної людської спільноти» або нації розглядає етнос, становлення якого пов'язане з усією багатогранністю фізичних і культурних взаємозв'язків [9, с. 218].

Відмінність висхідних засновків обох рухів супроводжується докорінною відмінністю ціннісних орієнтації нацизму (фашизму) та українського націоналізму. Зокрема, звернувшись до праць С. Бандери чи переглянувши його інтерв'ю, надані іноземним журналістам, зустрічаємо прямо протилежні нацизму та фашизму ідеї – ідея «народоправства (демократії) і соціальної справедливості» [2]. «ОУН, – зазначає С. Бандера, – бореться проти большевицької диктатури, тоталітаризму, проти комуністичного суспільного поневолення й визиску. В українській державі український народ свобідною волею має вирішувати сам про її державний і суспільний устрій. Українська держава запевнить свобідний розвиток усіх ділянок життя – релігії, культури, господарства, забезпечить всебічну особисту свободу і справедливість усім громадянам України, свободу індивідуальної і збірної діяльності громадян на суспільно-політичній, господарській, культурній і на інших ділянках» [2]. Це коротеньке зауваження вперше

дане «чужинним журналістам» спростовує будь-яку спробу ототожнити український націоналізм з нацизмом чи фашизмом.

Прямо й однозначно протиставляє С. Бандера світогляд ОУН усім антидемократичним ідеологіям. Він обґрунтовує право «самобутності та свободного розвитку народів», обстоюючи ідею «гідності й пошанування людини, її вільного розвитку, власної ініціативи, творчого та достойного включення в гармонійний уклад збірного національного і суспільного життя» [1, с. 263]. Ідея творчого розвитку спільноти та особистості діаметрально протилежна фашизмові, нацизмові та комунізмові, кожна з цих ідеологій передбачає імперіалістичні інтенції, проти яких все життя боровся С. Бандера.

Імперіалізм і, в першу чергу, російський імперіалізм, «сповнений безглуздої жадоби панування над цілим світом, з усього хоче зробити тільки знаряддя свого насильства та загарбництва» [1, с. 263], був головним ворогом українського суспільства та ОУН. С. Бандера доводив, що тільки власна незалежна національна держава, сформована з усіх прошарків українського населення, може гарантувати умови для всебічного розвитку української нації. Адже тривале перебування українців у складі інших держав і, в першу чергу, Російської імперії, призвело до денаціоналізації українського суспільства. Причому, в той час, як царський уряд не приховував свого зневажливого ставлення до української культури – заперечував право розмовляти українською мовою, розвивати українську культуру тощо, більшовицький уряд більш завуальовано провадить ту саму імперську політику. «Історичний досвід, – продовжує свою думку С. Бандера, – переконливо повчає нас, що Росія при всіх внутрішніх перемінах не змінювала, не послаблювала свого імперіалізму – гону загарбувати, визискувати й нищити інші народи, зокрема, український» [1, с. 262–263]. Спроби українських політиків задобрити «братній» російський народ завше призводили до поразок, що, на думку С. Бандери, було цілком закономірним, адже Росія і Україна – це два полярні національні організми, які провадять різні «політики життя».

Твердження С. Бандери щодо різних ментальних рис та світоглядних принципів українського та російського народу навряд чи можна назвати його власним витвором. До середини ХХ ст. ця, обґрунтована ще М. Костомаровим, В. Антоновичем, Д. Донцовим, В. Липинським та ін., думка тривало і навіки увійшла до не тільки до наукового чи політичного світогляду свідомого українства, але й широких прошарків українського населення. Аналогічно до своїх попередників, С. Бандера, вважає, що відмінність ментальних рис російського та українського народу сформульована й утверджена «упродовж цілого історичного розвитку», «гармоніює з найкращими

досягненнями розвитку вселюдської духовної суспільно-політичної культури та побуту» [1, с. 262–263].

Слова С. Бандери щодо відмінності ментальних рис, імперіалізму й, зокрема, російського імперіалізму, нині, як ніколи, є актуальними. Адже в той час, як український народ бореться за власне право на гідне життя, не тільки російський уряд, але й широкі прошарки російського населення зневажаючи висміюють усі соціально-політичні процеси в Україні, глузуючи над поразками. Цю тенденцію пророкував ще С. Бандера. Він наголошував, що українство «мусить зробити належні висновки з того факту, що в московському таборі існують тільки сили крайньо ворожі справі самостійності України» [2]. Москва, добре розуміючи недовговічність насильницької прив'язки до себе різних поневолених народів, діє не тільки силою, а й використовує подекуди ліберальні методи, які на шляху денационалізації українського народу не менш ефективні. Ця тенденція, як відомо, уже неодноразово зустрічалася в історії україно-російських взаємин.

Фактично, спираючись на роботи С. Бандери, можна з упевненістю говорити про те, що сучасна українська політична криза значною мірою зумовлена завуальованим російським імперіалізмом, який ніколи не мав демократичних та гуманістичних тенденцій. Усупереч імперіалістичним рухам, український націоналізм обґрунтовував необхідність пошанування «різноманітності змісту і форм життя та багатства культур різних народів», ідею «толерації супроти чужих і відмінних культурних та соціальних вартостей і систем, поруч з прив'язанням до свого, та плекання своїх вартостей» [1, с. 263]. Наріжним каменем теоретичних роздумів С. Бандери було обґрунтування права на співжиття «вільних народів і мирні взаємини їхніх незалежних держав, без уваги на різницю суспільних і політичних систем, замість большевицької постійної ворожнечі, повної ізоляції і перманентної, відкритої чи прихованої, війни проти невольницького світу» [1, с. 264].

Як бачимо, навіть оглядовий аналіз основних світоглядних принципів С. Бандери та українського націоналізму дає повне право спростувати їх антидемократичний та антисоціальний характер. На наш погляд, запропонована С. Бандерою ідея самовизначення всіх поневолених народів і сукупності з правом політичного та культурного самовираження ідейно ближчою є до націоналізму «risorgimento» (ліберального) Й. Гердера, який першим почав розвивати ідею про цінність національної самобутності кожного народу. В цьому контексті на особливу увагу заслуговують думки німецького мислителя про рівноправність усіх національних культур. Гердер Й. переконаний, що кожна національна культура має власні вияви, призначення і цінність,

вона має право на існування та повноцінний розвиток. Власне саме ця ідея вперше в історії національних рухів сформувала світоглядні підстави розвитку ідеї культурного самовизначення тих народів, що входили до складу великих монархічних держав і потерпали від політичних та культурних утисків [10, с. 55–56].

Гердер Й., як згодом і С. Бандера, вбачав негативні наслідки не лише в дискримінації національних культур, але й у розвитку сформованих просвітниками космополітичних та універсалістських ідей, які, на його думку, існуючи у спотвореному гіпертрофованому вигляді, руйнували традиційну, історично сформовану, національну культуру. Саме тому, мислитель засуджує загарбницькі походи великих завойовників (Олександра Македонського, Карла Великого та ін.) та імперську форму державного устрою, що перешкоджали збереженню й вільному розвиткові культур поневолених народів [4].

Загалом Й. Гердер розглядав націю як сформовану органічну спільноту, що сформувалася шляхом історичного розвитку. Причому в центрі уваги мислителя знаходиться культура, вільний розвиток якої може забезпечити лише власна держава. Показово, що Й. Гердер обґрунтовував думку щодо відповідності політичних та етнографічних кордонів, які мають повністю співпадати. «Найбільш природною державою, – пише мислитель у роботі «Ідеї до філософії історії людства», – є держава, яка складається з одного народу з єдиним національним характером... Народ – природне утворення, подібне родині, тільки значно обширніше» [7, с. 835].

У цілому, нині вже ніхто не сумнівається в тому, що націософія Й. Гердера є однією з найгуманніших видів націоналізму. Вона не містить навіть натяку на пріоритет одного народу над іншим чи культурну зверхність. У працях Й. Гердера, йдеться про рівноцінні нації, які, за твердженням Дж. Гатчінсона, виступають органічними утвореннями, живими неповторними особистостями, у житті яких найбільшу роль відіграють почуття, закорінені у природі та історії [5, с. 667– 668].

Дивно, у той час як ідеї німецького мислителя стали теоретичною основою ліберальних видів націоналізму, аналогічні погляди українського політичного діяча викликають не тільки гучні дискусії, але й різку критику. Що ганебного є в прагненні до національної держави, яка забезпечує вільний і всебічний розвиток особистості, визнає право на самоствердження інших народів, закликає до боротьби проти політичного, економічного, соціального та культурного гноблення? Чи, можливо, тут йдеться про щось зовсім інше?

Висновки. Прагнучи розкрити специфіку світоглядних інтенцій С. Бандери та ОУН, ми ставили собі за мету не стільки дати якусь однозначну відповідь, скільки поставити питання, які поки що

потребують ґрунтового наукового вивчення. Адже, як було показано, у світогляді одного з найвідоміших українських націоналістів домінують гуманістичні, демократичні ідеї, які не тільки були основою європейського світогляду на початку ХХ ст., але є актуальними й дотепер. Однак, Європу світ однозначно визнає демократичною, національний принцип там повністю реалізований. У свою чергу, політичні процеси в Україні спрямовані на реалізацію тих самих європейських цінностей та їхні духовні лідери не тільки викликають різку критику, але й тавруються «фашизмом».

Список літератури

1. Бандера С. До засад нашої визвольної політики / С. Бандера // Український націоналізм : антологія. Т. 1. Вид. 2. ; [упоряд. В. Рог]. – К. : Стебляк О. М., 2010. – С. 262–276.
2. Бандера С. Перспективи української революції [Електронний ресурс] / С. Бандера // Сайт про Степана Бандеру. – Режим доступу : http://www.stepanbandera.org/bandera_perspective_48.htm
3. Ванюшкіна В. Фашизм [Електронний ресурс] / В. Ванюшкіна. – Режим доступу : <http://nationalism.org/vvv/index.htm>
4. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : наук.-навч. посіб. / О. В. Картунов. – К. : ЕУГП, 1999. – 300 с.
5. Гатчинсон Дж. Культурний і політичний націоналізм / Дж. Гатчинсон // Націоналізм : [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; літ. ред. Л. Білик]. – [2-ге вид. перероб. і доп.]. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 499–506.
6. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф [Електронний ресурс] / Г. Гордасевич // ОУН-УПА. – Режим доступу : <http://lib.oun-upa.org.ua/bandera/r01.html>
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / [відп. ред., кер. авт. кол., упоряд. Ю. Римаренко]. – К. : Генеза : Довіра, 1996. – 942 с.
8. Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів (28.01. – 02.02. 1929) // Організація українських націоналістів. – Режим доступу : <http://www.users.bit.te.ua/studio/upa/oun1929.htm>
9. Сторожук С. Нація: історія і теорія проблеми (історико-філософський вимір) / С. Сторожук. – К. : ВАДЕКС, 2013. – 320 с.
10. Философия культуры. Становление и развитие [Электронный ресурс] ; под ред. М. Кагана, Ю. Перова, В. Прозерского и др. – Санкт-Петербург, 1998. – 448 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Fil_Kult/04.php

Обоснована необхідність реабілітації духовного насліддя представителів українського національного движениа в целом и С.Бандеры в частности. Определены истоки и содержание таких тоталитарных идеологий, как фашизм и нацизм, доказано отличие мировоззренческих основ духовного

наследия С. Бандеры и тоталитарных идеологий XX в. Показано идейное родство С. Бандеры, с основанным И. Гердером «либеральным национализмом».

Символ, нация, государство, тоталитаризм, революция, империа-лизм, национализм.

The necessity for the rehabilitation of the spiritual heritage of the representatives of Ukrainian national movement in general and S. Bandera in particular is determined in the article. To this end, the author describes the origins and meaning of the totalitarian ideologies like fascism and Nazism; demonstrates a fundamental difference between philosophical foundations of the spiritual heritage of S. Bandera and totalitarian ideologies of the twentieth century. The affinity of S. Bandera political ideology to J. Herder launched «liberal nationalism» is revealed by the demonstration of specifics of his political world outlook.

Symbol, nation, state, totalitarianism, revolution, imperialism, nationalism.

УДК 128:13

МЕНТАЛІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: ЧИННИКИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ ТА ПРОЯВ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

А. Г. Кравченко, кандидат філософських наук

Проаналізовано основні чинники (геополітичне та геоісторичне положення, землеробство як основний тип діяльності, козацтво, мова, радянська ідеологія), що вплинули на формування менталітету української нації, а також на його рефлексію у сьогоденні. Менталітет нації розглянуто як систему соціально-психічних елементів, як свідомих, так і підсвідомих, що продукують певний тип світосприймання, інтерпретації та поведінки спільноти і впливають на всі сфери життєдіяльності нації.

Менталітет, детермінанти менталітету, українська нація, землеробство, козацтво, мова.

Уже рік українці демонструють піднесення національної свідомості та культивування почуття національної гідності. Однак, героїзм окремих особистостей, хоч їх і немало, не підтверджується